

La integració de recursos per a una recuperació millor

Maria Jesús Soriano
col. 778

Vull compartir amb vosaltres la ponència que vaig presentar al simposi «Violència contra les dones: recuperació i creences», que es va fer al maig. A la taula rodona en què vaig participar ens van demanar als professionals que, a partir de la nostra experiència amb dones que han viscut o viuen situacions de violència degudes a la seva parella, responguéssim a la pregunta: ¿És necessari un enfocament teoricotècnic o també cal una perspectiva de gènere? També ens van demanar que exposéssim quines són les necessitats actuals en la investigació sobre la violència. El resultat de la meva reflexió és el text següent, que vaig iniciar amb aquesta frase de l'escriptora anglesa Virginia Wolf: «La «diferència» de les dones seria «l'estranyesa» dins la història, viscuda fins ara per un sol sexe, i avui present en la consciència i ja no només patida».

Ens han convocat per tal de compartir la nostra experiència com a professionals en casos de violència contra les dones i reflexionar sobre aquest problema. La qüestió sobre la qual hem de reflexionar és complexa i constitueix un gran nus, el nus patriarcal, que s'ha d'anar desfent. S'ha de desconstruir per anar construint.

Miraré de respondre a la pregunta formulada fent un recorregut per la meva pràctica professional i pel procés, sempre obert, de la meva feina, en concret en casos de violència en les relacions de parella.

Des de la meva llicenciatura en psicologia, posterior a la meva formació com a psicoterapeuta individual i grupal amb una orientació psicoanalítica, vaig aprendre i desaprenent en la meva pràctica com a psicòloga clínica i aplico el lema «el saber no fa cap nosa». A partir d'aquesta posició assimilo el que m'ensenyen els pacients, el que va sorgint en altres marcs teòrics i tècniques pròpies i alienes. Això explica el títol de la comunicació: «La integració de recursos per a una

recuperació millor». En realitat, tot procés psicoterapèutic, deixant a part la teoria i la tècnica del professional, ha de tenir com a objectiu que les persones que ens demanen ajuda trobin els seus recursos interns i externs i els integrin per millorar la seva capacitat de reacció en les dificultats de la vida.

Una de les nostres tasques professionals és anar millorant i ampliant la mirada i l'escolta, ja que un dels errors més greus es dona quan el psicoterapeuta o la psicoterapeuta treballa segons una teoria individualista per a la qual totes les dificultats i tots els conflictes són intrapsíquics i que no té en compte els contextos històrics, socials, culturals, polítics, jurídics, familiars i d'altra mena que influeixen en la vida d'un ésser humà.

Sent estudiant de psicologia ja observava que es prenia com a model d'individu el desenvolupament de l'home i que una gran part del pensament modern pretenia expressar un subjecte neutre, sense gènere i universal. El pensament liberal modern defineix l'individu, tàcitament, com a masculí. El principi de racionalitat que s'ha considerat com la marca de la modernitat és, en realitat, una racionalització masculina.

Com que la dominació és racionalista i despersonalitzada, es torna invisible i sembla natural i necessària. La dominació masculina, com la dominació de classes o de races, és presentada com un fet inherent a les estructures socials i culturals, i independent de la voluntat de dones i d'homes individuals.

Un cop acabada la carrera, vaig començar a treballar en un centre de psicologia i vaig constatar una realitat objectiva que avui dia no s'ha modificat gaire: en la consulta clínica, la demanda d'atenció per a nens és més gran que la demanda d'atenció per a nenes i en l'edat adulta, la demanda d'atenció per a dones és molt més gran que la feta per a homes.

¿Quins són els motius de les consultes? Els estudis sobre els problemes del comportament en la infància han demostrat que, la majoria de vegades, es porten els nens a la consulta d'orientació infantil per conductes agressives, destructives i competitives que els causen perjudicis en la concentració a l'hora d'estudiar. Les nenes van a la consulta per problemes de personalitat, com ara temors excessius, preocupacions, la reserva, la timidesa i la falta de confiança en elles mateixes, i també per un sentiment d'inferioritat. ¿I què trobem en la simptomatologia adulta? En els símptomes dels homes hi ha una tendència molt més gran a reflectir una hostilitat agressiva contra els altres, a més d'una indulgència patològica envers ells mateixos. En els símptomes de les dones es palesa un conjunt d'actituds severes, autocrítiques, auto-limitadores i sovint autodestructives. S'arriba a generalitzacions basades, però, en la realitat empírica: els nens són més agressius que les nenes; les dones tenen més tendència a la histèria i els homes, a l'obsessió.

¿Quina valoració hem de fer d'aquestes dades si incloem en l'anàlisi que en fem la perspectiva de gènere?

Massa sovint prenem com a expectatives normatives o estadístiques, o com a certes sobre veritats essencials i universals els patrons útils que observem o

en què creiem. Quan això passa, se'ns enterboleixen la visió i el reconeixement clínic, empíric i intersubjectiu.

En posaré un exemple recent. Al març es van fer unes jornades sobre la depressió en una de les conclusions de les quals s'afirmava: «S'estima que al llarg de la vida un 15% de la població té, pel cap baix, un episodi de depressió clínica, que no és el mateix que l'estat de tristesa que es dona després de la mort d'un familiar o d'una ruptura de parella. Per raons que es desconeixen, el percentatge de dones afectades per aquesta malaltia és el doble que el dels homes». Si aquests professionals haguessin inclòs la perspectiva de gènere en la seva interpretació de les dades estadístiques, ben segur que haurien comprès per què hi ha més dones depressives que homes i quin és el factor cultural d'aquest trastorn.

De mica en mica, vaig prendre consciència de la construcció social de gèneres i la vaig integrar en la meva pràctica personal i professional. Aquesta perspectiva de gènere m'ajuda a expressar amb paraules, a verbalitzar, allò que no està explicitat, m'ajuda a palesar que el fet de ser dona no és, simplement, el resultat d'una combinació biològica que anomena la meitat de la humanitat, sinó que és el resultat d'una quantitat d'assignacions i atribucions psicoculturals que delimiten rols i funcions que no es qüestionen perquè són òbvies i gairebé naturals. Partir d'una perspectiva de gènere implica partir del que s'ha omès: el que s'ha omès en la cultura, el que s'ha omès en el discurs, el que s'ha omès en les teories científiques i en les pràctiques quotidianes.

¿Com va operant en la subjectivitat la construcció de les desigualtats dels gèneres?

Vaig anar aplegant informació amb altres dones a través de grups de reflexió dedicats a una tasca i basats en la metodologia de grups operatius de Pichon-Riviere. En aquests grups de reflexió es qüestionava el que és «obvi». El fet de reflexionar, que té com un dels objectius principals la modificació d'estereotips, té un efecte molt més gran en un grup de dones, ja que implica el qüestionament de creences, pautes i actituds relatives al fet de ser dona i al seu lloc a la societat, així com també el qüestionament de les ideologies que les sostenen. Per això les qüestions més tractades en aquests grups fan referència a la vida

quotidiana, perquè en la quotidianitat actuen dissimuladament les ideologies en què recolza la discriminació de les dones.

Gràcies a aquestes experiències teoricopràctiques, em vaig adonar que la consciència de gènere és una cosa a la qual s'arriba, no pas de la qual es marxa, com afirma Clara Cloria encertadament.

¿Com es fa l'escolta de gènere a la meua feina clínica?

La situació clínica de la psicoteràpia que inclou la perspectiva de gènere es caracteritza pel fet de no ser neutra, atès que es dona en un context cultural que marca ambdós subjectes, el terapeuta i el pacient, com a subjectes de cultura.

Partint de l'experiència clínica puc afirmar que les dones se senten desgraciades i ansioses, i creuen que estan en conflicte amb els seus pensaments respecte al gènere i les desigualtats, les quals deriven del gènere. El fet de defugir aquestes fantasies inconscients els ha impedit de viure com volen, tenir relacions satisfactòries i avançar en el món professional. La creença que els homes es poden enfadar, ser temperamentals o exigents i que les esposes o les mares no tenen poder és una anàlisi social i una causa poderosa de la culpa i la inhibició, de la necessitat de compensar la mare no avançant més que ella. La culpa i la tristesa originades a la mare són preocupacions principals que prevalen en les dones i que els poden limitar l'autonomia, el plaer i l'èxit de la mateixa manera que qualsevol mandat cultural.

El 1993, una institució pública em va encarregar un projecte d'atenció grupal per a dones que vivien una situació de violència en la relació de parella. Coneixia la tècnica i l'aplicava en altres situacions problemàtiques, però no tenia referències directes sobre la que motivava el projecte que em demanaven. Vaig buscar bibliografia, que aleshores, a diferència d'ara, era escassa. L'autora clau en la meua formació sobre la violència va ser Graciela Ferreira, bàsicament a través de dues obres seves: *La mujer maltratada. Un estudio sobre las víctimas de la violencia doméstica* (1989) i *Hombres violentos. Mujeres maltratadas. Aportes a la investigación y tratamiento de un problema social* (1992). Llegir-les em va suposar un abans i un després. Vaig comprovar l'efecte del mandat cultural que es donava a les llars «els draps bruts es renten a casa» i la manera com les dones vivien en silenci complint allò que «per molt que la casa cremi,

no s'ha de veure sortir el fum». Em vaig adonar que havia ajudat dones en situacions de violència amb la parella i que no els havia pogut escoltar ni entendre degudament el patiment, les pors, les negacions i les dissociacions.

Amb la lectura dels llibres de Graciela Ferreira vaig anar introduint en la meua pràctica les tècniques i teories d'altres professionals especialitzats en qüestions de violència.

¿Com aplico aquests coneixements en casos de violència?

Al llarg dels anys, m'he adonat de la importància que les dones que viuen o han viscut situacions de violència expressin la ira, l'enuig i l'agressivitat que no han pogut manifestar a causa de la por i de la relació de domini que viuen o han viscut. Els hem de permetre de descriure i sentir les emocions que han estat censurades, encara que això no sempre els és fàcil. La ideologia de gènere femení no facilita l'expressió d'aquests sentiments.

L'Antonia, després d'un procés difícil de separació d'un matrimoni que va ser un infern, descriu l'inici de la seva relació basant en una creença falsa la tria que va fer de parella: la llibertat de la protecció, la cerca d'«algú que em protegeixi».

«Triar sortir amb en Pedro perquè volia anar-me'n de casa; li vaig dir que si m'oferia un lloc maco per viure-hi, marxaria. No en vaig estar mai enamorada; crec que el veia com algú que em protegia de la ira, de l'enuig i dels insults del meu pare, i em va seduir la llibertat de viure fora d'aquest ambient tan tens, tan violent. No sabia que seria igual o pitjor.»

L'Antonia no s'adonava que els seus criteris antics d'interpretació no eren correctes. Va acumular una gran quantitat de dades que llavors no van adoptar cap sentiment, ja que van ser dissociats. Amb molta freqüència, les dones que viuen una situació de violència expliquen que van arribar a veure que el que no deien o no feien no era bo per a elles, però, en no disposar de cap altre criteri que el de la seva perspectiva, la seva mirada, es van sotmetre.

A través de la psicoteràpia, s'intenta que les pacients vagin assumint més responsabilitat en els seus problemes, però en els casos de violència l'ajuda consisteix que assumeixin menys responsabilitat en relació amb el dany que han rebut. Si la dona que ha patit violència es desprèn de la seva culpabilitat, pot tornar a apropiarse el patiment. Quan aquest patiment vagi minvant, podrem plantejar-nos, comprendre per què va entrar en aquesta mena de relació i per què no es va poder defensar. Per tant, per respondre, primer s'ha de tenir consciència que aquest dany va existir.

El canvi en les creences

Actualment, un dels grups de psicoteràpia amb qui treballo en el servei d'atenció a dones del Safareig està compost per dones que han sortit de la situació de violència i que en el procés de recuperació han recobrat la capacitat de pensar. És un bon moment per incloure preguntes obertes que plantegin exploracions relacionades més directament amb la temàtica del gènere i les seves conseqüències. És el moment de qüestionar, d'obrir els temes i les actituds que les dones porten i que s'elaboren a partir d'un sistema de valors tradicionals patriarcals.

Alguns dels temes que van sorgint:

a) Problemes en les noves relacions de parella: han tornat a sentir que es fusionaven de nou amb ells i

que perdien el sentiment de «llibertat nova» que havien adquirit. Seguien buscant algú amb qui ho poguessin compartir tot; sorgeix la necessitat de prendre l'altre al seu càrrec, de fondre's amb l'altre. En definitiva, de complir la consigna cultural de trobar «la seva mitja taronja». Els pregunto: «¿Què espereu d'una parella?» Em responen ràpidament, a l'uníson: «Tot, que m'estimi, que estigui per mi, que ho puguem compartir tot».

Les ajudo a plantejar-se que la problemàtica en les seves noves relacions de parella té a veure amb la manera com elles es col·loquen. Els faig preguntes sobre el món femení i el masculí i sobre la seva forma d'articular la vida en parella. Miro que de mica en mica elles mateixes s'apropiïn amb una mirada flexible la seva perspectiva de gènere i que sempre respectin la seva manera de pensar, és a dir, respectin el seu sistema de creences religioses, polítiques, familiars, etc.

b) Una altra qüestió que les preocupa i que no saben afrontar és la relació amb els seus fills, sobretot amb les seves filles. Aquestes mantenen una relació d'agressivitat, d'hostilitat contra elles que els torna a fer plantejar què han fet malament; se senten «males mares», incapaces d'haver estat amb les seves filles tan incondicionals com ha de ser una «bona mare».

Les dones ens podem desvincular progressivament dels nuclis d'identificació més forts amb els diversos aspectes d'una mare que és considerada, culturalment, com a víctima i els podem sacrificar en la mesura que anem trobant unes altres representacions més acostades a imatges de dones que subverteixen l'ordre. Trencar amb la identificació amb una mare que és vista com a submissa, vulnerable, sotmesa, víctima i dependent implica identificar-se amb altres imatges de dones que tenen els aspectes desitjats o considerats com a valuosos. Aquestes representacions noves sí que ofereixen la garantia d'un equilibri psicològic més gran. Aquesta és una altra de les funcions d'aquesta trobada psicoterapèutica i és un altre dels seus objectius: anar possibilitant un joc continu de cerca de paraules i de significats nous.

¿Recordeu el que us explicava al principi sobre la simptomatologia per la qual les dones fan consultes? Els seus símptomes havien estat considerats unes actituds autocrítiques, autolimitadores i autodestructives. Aquests símptomes tenen a veure amb la inhibició de respostes agressives i estan en relació amb les respostes de submissió.

¿Com descriu els símptomes dels homes? S'hi manifesta «una tendència molt més gran a reflectir una hostilitat agressiva contra els altres, a més d'una indulgència patològica envers ells mateixos». Això deu tenir a veure amb la construcció de la identitat de la masculinitat i amb la dominació, en què l'agressivitat és un recurs molt emprat, perquè permet als homes canviar instantàniament el sentiment de fragilitat, feblesa o inferioritat poc permès des del punt de vista de la masculinitat pel de força i superioritat, de manera que amb la conducta agressiva poden imposar els sentiments de domini i el poder d'intimidat l'altre.

Ens seria molt útil de quantificar aquests diagnòstics diferencials a través de proves psicomètriques en què

s'incloguessin la violència psicològica i els indicadors de gènere per provar amb més precisió als informes pericials la violència psicològica de què són víctimes les dones i la conducta violenta dels homes.

He presentat alguns dels plantejaments que m'han anat sorgint en les intervencions que faig com a professional i he mostrat la complexitat d'una problemàtica quotidiana que, clarament política, representa una oportunitat per anar aprofundint en la relació entre el factor subjectiu i el social, entre l'element individual i el relacional, i a partir d'aquí potenciar maneres d'intervenir que vagin construint, més que no pas repetint, aquestes trames que moltes vegades només ens relacionen amb la impotència, el dolor, la protesta o la queixa

Bibliografia

- Graciela B. Ferreira (1989). *La mujer maltratada. Un estudio sobre las mujeres víctimas de la violencia doméstica*. Editorial Sudamericana.
- Graciela B. Ferreira (1992). *Hombres violentos. Mujeres maltratadas. Aportes a la investigación y tratamiento de un problema social*. Editorial Sudamericana.
- Jessica Benjamín (1996). *Los lazos de amor. Psicoanálisis, feminismo y el problema de la dominación*. Editorial Paidós.
- M. France Irigoyen (1998). *El acoso moral. El maltrato psicológico en la vida cotidiana*. Editorial Paidós.
- M. France Irigoyen (2005). *Mujeres maltratadas. Los mecanismos de la violencia en la pareja*. Editorial Paidós.
- Alicia Lombardi (1998). *Entre madres e hijas. Acerca de la opresión psicológica*. Editorial Paidós.
- Nancy Chodorow (2003). *El poder de los sentimientos. La significación personal en el psicoanálisis, el género y la cultura*. Editorial Paidós.
- Clara Coria (1987). *El sexo oculto del dinero. Formas de dependencia femenina*. Argot.
- Pichón-Rivière (1985). *El proceso grupal. Del psicoanálisis a la psicología social*. Nueva Visión.
- José Guimón (2003). *Manual de terapias de grupo. Tipos, modelos y programas*. Biblioteca Nueva.
- María Jesús Soriano Soriano (2001). «Psicoterapia de grupo para mujeres que sufren violencia», *Butlletí Informatiu*, 35, abril, Societat Catalana de Rorschach i Mètodes Projectius. Aquest article també es va publicar a la revista *Mujeres y Salud* (núm. 8, novembre del 2001).
- María Jesús Soriano Soriano (2007). «Encuentro entre semejantes: un camino para aprender de las diferencias», *FULL Informatiu*, 197, març.